

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

---

De benoeming van Dionysius Penners tot pastoor van de Sint Pancratius in Heerlen in 1792

In een bijdrage in dit blad publiceerde ik een brief van het gemeentebestuur van Heerlen van 16 mei 1816¹, waarin van de toen als rustend priester levende pastoor Dionysius Penners² werd gezegd, dat hij indertijd benoemd was door Hunne Hoog Mogenden de Staten Generaal der Nederlanden en bevestigd door Z. Exc. de bisschop van Roermond. Letterlijk stond er: „nommé par leurs Hautes Puissances les Etats Généraux des Pays-Bas réunis et confirmé par le T.V. Evêque de Ruremonde”. Dit zinnetje is mij blijven intrigeren. Niet alleen, omdat ik later tot de ontdekking kwam, dat ik mij vergist had door in een aantekening bij deze passage deze benoeming te dateren in 1794 en niet in 1792³, maar vooral door de vermelding van de Staten Generaal. Wat hadden de Staten Generaal te maken met een pastoorbenoeming? Weliswaar was uit de visitatieverslagen van het oude bisdom Roermond bekend, dat de Staten Generaal binnen de Landen van Overmaze Staatse partage voor de parochies van Heerlen en Voerendaal het personaatschap uitoefenden⁴ en bijgevolg bemoeienis hadden met de benoeming van de pastoors ter plaatse, maar daarmee was geen antwoord verkregen op de vraag, hoe dit in de praktijk functioneerde.

Op zoek naar gegevens omtrent de exacte status van de simultaankerken in de Staatse tijd, d.w.z. de eigendomstitels en de financiering van het onderhoud, alsmede de bezoldiging van de kerkelijke functionarissen, stootte ik op bepaalde aspecten van het personaatschap voor Heerlen en Voerendaal. Een en ander

deed mij besluiten om de benoemingsprocedure van geestelijken voor deze plaatsen onder de loupe te nemen en als entrée en matière koos ik de benoeming van Dionysius Penners. Directe aanleiding tot deze keuze was het aantreffen van een aantal stukken betreffende deze benoeming in het archief van de parochie Sint Pancratius op het gemeente-archief te Heerlen⁵ (GA).

Een aantekening in het z.g. dagboek van pastoor Penners, dat bewaard wordt in het rijksarchief te Maastricht⁶ (RAL), bracht mij op het spoor van de richting, waarin ik in het algemeen rijksarchief te Den Haag (ARA) het onderzoek moest aanvangen. Daar werd namelijk onder datering van 27 augustus 1792⁷ aangekend:

A Praenobilibus ac Potentibus Dominis Consilii Status Unitarum Provinciarum praesentatus a Rdo Adm. Dno Syben J.U.L., Canonico etc.⁸ et Eximio Patre Schmising Dominicano⁹ examinatus hac 30 Augusti per R. Adm. Dnum Driessens, Pastorem de Brunsssem et decanum meum¹⁰ in Pastoratus Herlensis possessionem positus et inductus fui prima Septembris 1792.

Dat wil zeggen, dat de presentatie aan de bisschop geschiedde vanwege de Raad van State en niet vanwege de Staten Generaal¹¹. Deze aanwijzing deed mij besluiten de Resoluties van de Raad van State te gaan doornemen onder genoemde data en zoals spoedig zou blijken vormde dit een goede start. Het archief van de Raad van State vormt met behulp van handgeschreven inventaris een goed toegankelijk archieffonds¹². Niet alleen de resoluties zelf zijn over vele jaren in een reeks lijvige banden bewaard gebleven, maar ook de daarbij behorende Ingekomen missives en Uitgaande brieven, evenals de Brieven en adviezen aan H.H. Mog. De beslissende informatie vond ik in de Resoluties inv. nr. 376 (mei-aug. 1792), waar op ff.1051v.-1052v. onder 8 augustus 1792 de volgende aantekeningen voorkomen, die ik vanwege een zekere wijdloopigheid behoudens enkele letterlijke citaten in telegramstijl weergeef:

Ontvangen missive van Rentmeester van Panhuys¹³ te Maastricht 4 augustus 1792 meldende dat Arnold Morees, bij resolutie van 3 februari 1749 begunstigd met pastoraat te Heerlen, was overleden¹⁴, waardoor „dezelve Pastorie ter collatie van Haar Ed. Mog. was komen te vaceren”, alsmede het pastoraat, waaraan het genot verbonden was van 150 gld. 's jaars, die Morees zijn hele leven had gejouisseerd, evenals volgens vergunningen al aan zijn predecesseurs verleend 60 gld. jaarlijksch huishuur; nadere dispositie daaromtrent is bij aanstelling nodig. „Zijn gelezen Requesten van Martinus Pluijmakers¹⁵, inboorling van het kerspel Voerendaal, Dionysius Penners, Priester en Capellaan te Heerlen, en Johannes Antonius Hennes, Roomsche priester¹⁶, alle drie verzoekend begunstigd te worden

met het vacerend pastoraat”.

Na deliberatie besloten de Requesten met bijlagen bij de twee eersten op te sturen aan Van Panhuys „met last daarop te dienen van berigt” en speciaal te letten op de bekwaamheid en geschiktheden van de supplianten tot de voors. Pastoorsplaats, „wordende de voors. Missive van voorn. Rentmeester voor zoo veel betreft de bediening van het Pastoraat en der huyshuur gesteld in handen van de Heeren van Aerssen, van Sommelsdyck, Luwe, Thesaurier Generaal van der Hoop, en Secretaris Mollerus, om te examineren en rapport te doen”¹⁷.

De twee eerstgenoemden verdienen onze speciale aandacht. Zowel Penners als Pluijmackers waren reeds geruime tijd in Heerlen werkzaam. De eerste was al op 23 augustus 1788 tot kapelaan benoemd, toen hij nog slechts diaken was. De tweede was in juni 1787 door pastoor Morees als assistent vanuit Voerendaal naar Heerlen geroepen, omdat de pastoor steeds meer hinder begon te ondervinden van allerlei gebrekkigheden, die uit zijn slechte gezondheidstoestand voortvloeiden.

Beide benoemingen verdienen onze aandacht, omdat de wijze, waarop zij plaats vonden, het een en ander onthullen van de eigenaardigheden, die op dit terrein tot in de achttiende eeuw waren blijven voortbestaan. Voor Penners wordt het ons gemakkelijk gemaakt, omdat zijn benoemingsacte bewaard is gebleven¹⁸. De daarin gebruikte bewoordingen maken duidelijk, dat hij zijn benoeming kreeg als diaken, maar met zijn spoedige priesterwijding in het vooruitzicht. Uit zijn eigen aantekeningen weten we, dat deze plaats vond op 23 december 1792 en dat hij met de nachtmis op Kerstmis in zijn geboorteplaats Heerlen zijn eerste plechtige Heilige Mis opdroeg¹⁹. De tekst van zijn benoemingsacte bevindt zich aan de kop van een aantal handtekeningenlijsten, die op 23 augustus 1780 werden samengesteld. Zij luidt als volgt:

Aengesien den Heer Pelzer capellaen van Heerle den 23 Augustus (van desen maent) aengesteld is tot Pastor van Sittard²⁰, en alzoo de capellanije van Heerle vacant is, zoo hebben de ondergeschrevenen Weledele Heeren Schout en Schepenen, ende den Pastor en Parochianen van Heerle goetgevonden tot capellaen aen te stellen, gelyck zij aenstellen bij deesen den Heer Dionys Penners diaken, zullende binnen korten tijdt tot priester gepromoveert worden. Actum den 23 August 1780.

Met deze aanhef begon een viertal handtekeningenlijsten, waarop respectievelijk 27, 155, 48 en 86 namen waren geplaatst. In totaal hadden 316 inwoners van de gemeente Heerlen met de autoriteiten Schout en Schepenen, Pastoor en Burgemeesters aan het hoofd hun handtekeningen gezet. De pastoor had zelfs op alle vier de lijsten zijn naam geplaatst. Opvallend is, dat deze lijsten blijkens bovenstaande tekst gepresenteerd werden als benoemingsacte. Men krijgt de indruk, dat het benoemingsrecht van de ka-

pelaan van Heerlen bij de gemeente berustte en uitgeoefend werd door de autoriteiten en zoals het in een aantekening op het stuk heette de Principale Geërfdens van de gemeente²¹. Men moet hierbij wel denken aan de bezittende klasse. Het is opmerkelijk, dat er slechts weinigen met het plaatsen van een kruisje volstaan. Dat dit gebeurt met de aantekening: „dit is het merck van.....” (waarop een naam volgt) wijst er op, dat er ook onder deze lieden voorkwamen, die niet konden schrijven. In zover het hier gaat om een benoemingsacte, moet hieruit worden geconcludeerd, dat deze ook gedragen werd door belijders van de officiële gereformeerde religie. Het voorschrift was nu eenmaal, dat de vertegenwoordigers van het gemeentebestuur uit hun gelederen werden gekozen en in de regel werd daaraan de hand gehouden.

Of een dergelijke benoeming ook nog een bevestiging van de autoriteiten in Den Haag nodig had, heb ik niet kunnen achterhalen. Dat zal plaatselijk zeer verschillend hebben gelegen en werd vermoedelijk mee bepaald door het al of niet verbonden zijn van een of ander beneficium aan de kapelaansplaats en de daaraan weer verbonden vergevingsrechten. Wat de kapelaansplaats van Heerlen betreft, krijgt men de indruk, dat het onderhoud van de kapelaan grotendeels moest komen van de termijnen of omgangen. Geen wonder, dat deze een hard vormden van voortdurende conflicten en wrijvingen tussen de pastoor en de kapelaan. Men mag veronderstellen, dat een benoeming als die van Penners tot kapelaan in Heerlen geen bevestiging van de autoriteiten in Den Haag behoefde. Penners had een dergelijk stuk, toen zijn benoeming tot pastoor in Heerlen aan de orde was, ongetwijfeld te berde gebracht. Wel moesten hem uiteraard na zijn benoeming door het bisdom de nodige volmachten worden verleend. Stukken daaromtrent heb ik niet kunnen vinden²³.

De benoeming van Pluijmackers was van een geheel andere aard. Zij ging geheel uit van de pastoor persoonlijk. Pastoor Morees benoemde Pluijmackers, die hem vanuit Voerendaal was aanbevolen, in de zomer van 1787 met de opdracht hem in zijn pastoraat bij te staan. Dit gebeurde exclusief onder zijn verantwoordelijkheid. Hij had die hulp nodig, omdat allerlei kwalen hem parten speelden²⁴. Pluijmackers was wellicht ook daarom niet officieel kapelaan, maar slechts assistent of huiskapelaan. Hij was trouwens aan een dergelijke verbintenis gewend, want ook in zijn geboortedorp had zijn functioneren een particulier karakter gehad, ook al omdat deze berooide parochie zich de luxe van een kapelaan niet kon permitteren. Hij fungeerde daarom als een soort huiskapelaan op het kasteel Puth en verrichtte van daaruit zijn priesterlijke bedieningen. Op 2 juli 1787 vroeg pastoor Morees bij het bisdom voor zijn assistent de vereiste volmachten aan²⁵.

Toen Pluijmackers in Heerlen werkzaam werd, had Penners al

1878
Jas. Habets

Memoriale
Rev. Dom Dionysius Penners
pastoris in Heerlen.
1792 = 1835

Dom Penners bevestigd als pastoor te
Heerlen den 8 Nov. 1803

Acta hujus regestri & Synodici Penners cum
Heerlen bevestigd pastorem Sacerdotem
Penners receptum et capellanum S. ecclesie in
Heerlen in castro de Heerlaan prope Valkeburg

N. 2

De eigenaam Penners wordt afgeleid van het woord
pan broodwiel, en de verhouding tot de stad Heerlen
heeft uit het jaar 1692 vóór de verovering van de stad
van St. Jovanna. Dat is de bron van de afkomst van de
naam Penners in de bronnen van Heerlen. Bronnen van
St. Jovanna Penners pastoor te Heerlen den 28 Junij
1831 om 81 jaar.

1831

10 deel 16-17
11 deel 78-79

Het zogenaamde dagboek van pastoor Penners.

een zevenjarige activiteit achter de rug. Er zijn aanwijzingen, dat hij in 1783 zijn zinnen had gezet op een benoeming voor een pastoraat in Vlodrop. Hij verwierf daarvoor een loffelijk getuigenis van pastoor Morees²⁶. De zaak ging echter niet door. Steeds meer groeide de ambitie om te zijner tijd zijn pastoor op te volgen en deze schijnt plannen gekoesterd te hebben om zich tot de Raad van State te wenden met het verzoek Penners als coadjutor toegewezen te krijgen. Penners zelf legde daarbij een nogal aarzelen-de houding aan de dag. Hij had zich op 3 april 1788 tot zijn bischop gewend om hem om raad te vragen²⁷. Hij kwam er eerlijk voor uit, dat hij de ambitie koesterde, om pastoor Morees op te volgen. Hij zag er echter tegen op zich door middel van steekpenningen bij de Hoog Mogende Heren de weg daartoe te bereiden, niet wetend, of hij ook naar het oordeel van anderen waardig was voor een dergelijke bediening in aanmerking te komen. Niettemin leek het hem gewenst tijdig voorzieningen te treffen met het oog op een eventueel plotseling overlijden van de pastoor. Het antwoord op dit schrijven, als er al een gekomen is, is niet bekend.

Penners begon in de daarop volgende jaren steeds meer te bemerken, dat Pluijmackers soortgelijke aspiraties koesterde. Hun onderlinge verhouding kwam daarmee in de sfeer van rivaliteit te liggen, wat hun samenwonen -zij woonden bij pastoor Morees op de pastorie- er niet gemakkelijker op maakte.

In 1791 werd het echter menens. Op 27 juni van dat jaar wist Pluijmackers aan pastoor Morees een voor hem bijzonder gunstig testimonium te ontfutselen, waarin de pastoor niet alleen verklaarde, dat zijn assistent in de voorbije jaren voorbeeldig had gewerkt, maar dat hij hem bovendien graag als zijn opvolger zag²⁸. Een maand later waren de rollen omgekeerd en kreeg Penners op 19 juli 1791 een soortgelijk getuigenis²⁹. De tekst luidde:

Hisce testor subscriptus pastor Ecclesiae Parochialis de Herle patriae Falcoburgensis, quod Reverendus Dominus Dionysius Penners, jam decem annis dictae ecclesiae capellanus ac mihi adjutor in cura animarum tam zelose et laudabiliter in dicta parochia curam subsidiariam exercuerit, eaque morum honestate ornatus sit, ut ad curam praefatae ecclesiae primariam post mortem meam vacantem commendari ac praesentari mereatur. In quorum fidem hasce propria manu scriptas dedi in Herle die 19 Julii 1791. A. Morees Pastor in Herle.

Het bleef hier niet bij. Toen de pastoor in het daarop volgende jaar nauwelijks meer tot werken in staat was en geheel op de steun van zijn twee kapelaans was aangewezen, sloeg de balans weer door ten gunste van Pluijmackers. Deze wist op 22 juni 1792 een tweede testimonium te verwerven, dat in strekking gelijk was aan dat van een jaar tevoren. Het werd een onsmakelijke vertoning, toen maar enkele dagen later op 26 juni, de dag waarop de pastoor het H. Oliesel moest worden toegediend, Penners

weer een getuigenis voor zichzelf wist te verwerven en de handtekening van de pastoor onder een door hemzelf vervaardigde verklaring, waarmee duidelijk gemaakt moest worden, dat andersstreckende getuigenissen op een vergissing berustten³⁰. Op 11 juli daaropvolgend bekrachtigde ook deken F.A. Driessens, die Penners welgezind was, een en ander met zijn handtekening, daarmee ook zijn gewicht in de schaal leggend ten gunste van een benoeming van Penners.

Het was wel nodig, omdat Pluijmackers al maanden lang bezig was geweest zoveel mogelijk adhaesie te verwerven voor zijn candidatuur. Reeds in januari 1792 was hij druk doende met het verzamelen van handtekeningen. Hij pakte de zaak grondig aan en kreeg er meer dan 600 bij elkaar, daarbij het rayon Nieuwenhagen, dat onder de parochie Heerlen ressorteerde, niet vergetend³¹. Op 14 april verwierf hij een bijzonder loffelijke getuigenis van pastoor Michael Crous³² van Voerendaal, waar Pluijmackers geboren en getogen was en gedurende een zestal jaren van 1781-1787 priesterlijke bedieningen had uitgeoefend³³. De pastoor verklaarde, dat hij nauw betrokken was geweest bij de levensloop van Pluijmackers en dat hij de verklaring kon afleggen, dat hij in zijn geboorteplaats de priesterlijke bediening had uitgeoefend „tot vol contentement van mij en van de geheele gemeente”. Daarop was hij naar Heerlen gegaan om de ziekelijke pastoor Morees in de pastorale bediening bij te staan en hij had zich ook daar alle achting verworven. Zijn levenswandel was in alle opzichten „irreprochabel” geweest en hij was begiftigd met alles wat wenselijk was om een goed pastoor te kunnen zijn. Daarom kon hij hem in alle gerustheid „om zeden en talenten recommandabel” verklaren.

Op 24 april 1792 legde ook de kerkeraad van de hervormde gemeente in Heerlen een verklaring af, waarmee ook van die kant gepleit werd voor de benoeming van Pluijmackers tot pastoor van Heerlen. Omwille van het uitzonderlijk karakter van een dergelijke verklaring, laat ik hier de tekst onverkort volgen:

Wij ondergesrevenen Predikant en Kerken-Raad der Hervormde Gemeente der Vrijheijd ende Hoofd-Banke Heerle, Land van Valkenburg, Overmaaze Partage van Haare Hoog Mogende verklaaren ende certificeeren mits dezen ter requisitie van den Eerwaarden Heer Martinus Pluijmakers, Roomschen Priester, gebooren te Voerendael, resorte dezer Vrijheyd en Hoofd-Banke, dat welgemelde Heer M. Pluijmakers sedert den tyd van 4 a 5 jaaren de plaatze en dienst als onder-pastoor bij den Eerwaarden Heer Arnoldus Morees, Roomschen Pastoor alhier, wegens desselfs zwakheijd, die thans op 't hoogte geklommen is en Sijn Eerwaarden ten eenen maale buiten staat gestelt heeft aan de pligten sijns ampts voldoen te kunnen, tot volkomen genoegten der Roomschen Gemeente, gelijk eenjeder zegt, heeft waargenomen. Dat ook Welgemelde Heer M. Pluijmakers in den tijd sijns hier sijns sig

de liefde ende achting van de beyderzijdsche Religions-Verwandten heeft weten te verwerven, en ook alles heeft toegebracht om die goede harmonie, die tusschen deselve all over lang heeft plaats gehad, niet alleen te bewaaren, maar ook nog meer en meer aan te kweeken. Waarom wij wel wenschden, dat een mann van sulken character ter sijner tijd den opvolger van den Eerwaarden Heer Pastoor worden mogt.

Aldus gedeclareert binnen Herle den 22 April 1792

J.H. Schultze predikant³⁴

Wilhelm A. Bricheau ouderling

Peter Smits diaconen

Peter Johann Schriever

De kapelaan ging verder, nadat hij op 22 juni de tweede verklaring van pastoor Morees in handen had gekregen. De dag er na was hij bij de koster, een zekere Johannes W. Eijmael³⁵, die bereid was te „attesteeren“ dat Pluijmackers „sedert vijff jaer bij den Eerw. Heer A. Morees Roomsche Pastoor deeser Parochie van Heerlen is aangenomen geweest om selven Heer Pastoor in zijne siekelijke omstandigheden in deszelfs pastorale functiën te assisteeren“ en in al die tijd „alle functies met veele vigilantie had waargenomen“.

Deze koster was ongetwijfeld een partijganger van Pluijmackers. Hij eindigde dan ook zijn verklaring met de verzekering, dat Pluijmackers „sig bij een ieder der parochianen, voor so veel den ondergeschrevene van deselve niet anders heeft kunnen merken, in dier voege gemeriteert heeft gemaakt, dat er seer weijnige der parochianen sullen gevonden worden, die niet en wenschen, dat selven priester by overlyden van voornoemde Heer Pastoor en vacatuyre van de pastorijs tot Pastoor mogte aangesteld worden“.

Met deze verklaring had hij een heel dossier gereed, waarvan hij op 23 juni alle stukken door notaris J.H.G. Lamberts³⁶ liet authentikeren, om ze alle achter de hand te hebben, wanneer het ogenblik zou zijn gekomen om zich bij de Raad van State als candidaat voor een benoeming voor het pastoraat in Heerlen te presenteren.

Prompt daarop startte hij een actie om zich er van te verzekeren bij het overlijden van de pastoor door het bisdom met het voorlopig bestuur van de parochie belast te worden. De berekening daarbij was, dat de Raad van State een candidaat, die zo nadrukkelijk naar voren werd geschoven, moeilijk zou kunnen passeren. Hij slaagde wonderwel in zijn opzet. Het was o.m. de pastoor van Hoensbroek H. Gheijst³⁷, die zich met een indringend schrijven van 3 juli 1792 tot L.Th. Theunissen³⁸, secretaris van de bisschop van Roermond, richtte om Pluijmackers voor deze benoeming aan te bevelen³⁹. Hij deed dit, zoals hij voorgaf,

als buurtpastoor op verzoek van zijn zieke collega zelf, omdat deze na zijn overlijden de kapelaan als deservitor wenste. Hij deed het schrijven vergezeld gaan van de beide getuigschriften, die Pluijmackers van zijn pastoor had gekregen, en verklaarde, dat ook de parochianen achter deze wens stonden. De hele parochiegemeenschap zou in opstand komen, wanneer de deservitura aan een ander zou worden verleend. Hij liet er geen twijfel over bestaan, wie daarmee werd bedoeld, want in één adem verzekerde hij, dat dit geen enkel nadeel zou betekenen voor de gevestigde positie van Penners, terwijl Pluijmackers daarentegen in een ongunstiger positie zou komen, wanneer voorrang aan Penners gegeven zou worden. Of de secretaris maar zo goed wilde zijn Pluijmackers dringend in de gunst van de bisschop aan te bevelen. Dat zou ook diens kansen om tot opvolger van Morees benoemd te worden versterken, en dat was de diepste wens van de pastoor van Hoensbroek, die nog eens plechtig verzekerde, dat hij naar eer en geweten handelde.

Ook met de familieleden van pastoor Morees trad Pluijmackers in overleg, of beter gezegd in onderhandeling. Het was hem niet onbekend, dat deze enige rechten konden doen gelden op het voordragen van een kandidaat voor de opvolging en het was dus zaak hen tijdig te bewerken. Hij wist een overeenkomst af te sluiten, in het bijzonder met een schoonzuster van de pastoor, Catharina Morees, weduwe van diens broer. Hij stelde haar 55 franse kronen in het vooruitzicht en andere emolumenten⁴⁰ voor de duur van zijn deservitura, die volgens de gebruiken in het Land van Valkenburg tot het feest van Sint Jan volgend op het begin van de vacature zou voortduren. Dat zou dus zijn tot 24 juni 1793⁴¹. Uiteraard in de veronderstelling, dat Pluijmackers met de deservitura zou worden belast.

Het is te begrijpen, dat Penners, die geleidelijk aan lucht gekregen had van al deze activiteiten, niet weinig gealarmeerd raakte. Op 24 juni 1792 wendde hij zich tot een bevriende kanunnik, vermoedelijk secretaris Theunissen, om hem om raad te vragen en te vernemen, wat hem te doen stond om voldoende tegenwicht te bieden. De pastoor was gevaarlijk ziek en een bevriend pastoor, vermoedelijk pastoor J.A. Daniëls van Schaesberg⁴², had hem aangeraden zich tot de bisschop te wenden om hem te verzoeken hem met de deservitura te willen belasten. Wellicht zou een aanbeveling van de kanunnik daarvoor al voldoende zijn. Misschien wekte hij daarmee de indruk wat al te vrijpostig en opdringerig te zijn, maar hij kon toch een beroep doen op het getuigenis van zijn pastoor, dat dateerde van een later tijdstip als dat van de fameuze handtekeningenactie van zijn rivaal. Hij meende daarom in volle vertrouwen de beslissing van de bisschop te kunnen afwachten⁴³.

Zo gerust op de goede afloop was hij beslist niet. Hij kwam pas

na het verzenden van deze brief tot de ontdekking, dat hij zich vergist had met zijn verzekering omtrent het getuigenis van zijn pastoor. Die dateerde van een jaar tevoren. Hij slaagde er in zijn fout te herstellen en schreef opnieuw aan de kanunnik op 30 juni⁴⁴ met de mededeling, dat de pastoor zijn handtekening had geplaatst onder de volgende toegevoegde verklaring: Hoc testimonium renovo et denuo confirmo hac die 26 junii 1792, wat zoveel scheen in te houden, dat hij andersluidende verklaringen wenste te herroepen.

In een p.s. sprak hij de verwachting uit „que la cure de Herle sera vacante dans peu de jours”. Pastoor Daniëls van Schaesberg had hem opnieuw de raad gegeven zich tot de bisschop te wenden „pour être nommé desservant après la mort de ...”. Hij liet de naam oningevuld, maar onderstreepte het „après la mort”, als wilde hij daarmee zijn afkeuring uitspreken over de activiteiten van Pluijmackers. Wat hij niet vermeldde was, dat hij er niet voor terugschrok de doodzieke pastoor op 28 juni nog eens een handtekening te ontfutselen⁴⁵. Hij sprak wel de verwachting uit, zoals Pluijmackers het vóór hem gedaan had, dat wanneer hij eenmaal tot deservitor zou zijn benoemd, dit bij de Raad van State tot aanbeveling zou strekken. Hij kon evenmin als zijn rivaal bevroeden, dat die benoeming juist averechts effect kon hebben, omdat men in de kringen van de Raad van State uiterst gevoelig was voor wat als een aantasting van soevereine rechten in deze beschouwd kon worden⁴⁶. De gespannenheid van Penners verraadt zich nog in het feit, dat hij in alle haast nog een tweede p.s. aan zijn schrijven toevoegde, met de mededeling, dat hij zich tot een zekere mijnheer Rosen, neef van de pastoor⁴⁷, had gewend, hem de woorden van het canonieke recht voorhoudend: „Lorsqu’une paroisse quelconque vient à vaquer l’évêque envoie pour la desserviture jusqu’ à ce qu’elle ait un curé”.

Toen pastoor Morees op 2 augustus overleed stuurde Penners nog diezelfde dag het bericht van diens overlijden naar Roermond, er de suppliek bijvoegend, waarin hij om de aanstelling tot deservitor verzocht⁴⁸. Aan secretaris Theunissen stuurde hij een brief mee van een klerk van rentmeester Van Panhuys uit Maastricht, waarin deze hem de verheugende mededeling deed, dat zijn meester, wiens consult in de benoemingsprocedure een belangrijk gewicht in de schaal zou gaan leggen, te kennen had gegeven, dat hij gegronde hoop mocht koesteren om voor de benoeming te worden gepresenteerd⁴⁹. Op dezelfde dag stuurde ook pastoordeken Driessens officieel bericht van het overlijden, en gaf tevens te kennen, dat het overeenkomstig de wil van de overledene zou zijn, wanneer Penners voorlopig met de zorg voor de parochie zou worden belast. Deze zelfde verzekering kwam echter ook voor Pluijmackers binnen. Hij werd o.m. bij de bisschop gepousseerd door de al genoemde Catharina Morees, die zich als erfge-

naam en executeur presenteerde, en die de plechtige verzekering gaf, dat hij „de parochie ten tijdt van vijf jaeren seer loffelijk bedient (had) en ook tot vollen consentement mijns overledenen Heer Swaegers”⁵⁰. Gevoegd bij de interventie van 3 juli van de zijde van de pastoor van Schaesberg gaf dit de doorslag. Pluijmackers werd prompt tot deservitor aangesteld.

W.A.J. Munier

NOTEN:

1. W.A.J. Munier, Aanvullingen op een naamlijst van Heerlense pastoors, in: Het Land van Herle, 1980 blz. 49-63 met name blz. 59.
2. Zie voor de voornaamste data van zijn levensloop aangehaald artikel, blz. 49-50 en de literatuuropgave op blz. 60, noot 5.
3. Zie aangehaald artikel blz. 63, noot 57; vanzelfsprekend moet dan ook de vermelding van mgr J.B.R. van Velde de Melroy als de toenmalige bisschop van Roermond gecorrigeerd worden; de ook in het hier volgende genoemde bisschop van Roermond was in 1792 mgr Philippus Damianus rijksgraaf van Hoensbroeck, die het bisdom van 1775-1793 bestuurde; zie Limburgs Verleden, II, Maastricht 1967, blz. 640-643.
4. Voor deze visitatieverslagen zie Habets, III, blz. 350 e.v., waar voor Heerlen een visitatieverslag van 1725 het aldus formuleert: Patronus DD. Status Hollandiae propter confiscationem olim personatus, (blz. 357) en voor Voerendaal een van 1722: Jam vero jus illud sibi attribuit praepotentes Status Hollandorum, (blz. 368). Heerlen en Voerendaal waren de enige twee parochies in de Landen van Overmaze, waar de Staten Generaal zich dit recht hadden toegeëigend, daarbij in de rechten tredend van de hertogen van Brabant. Voor de overige parochies in de zogenaamde Staatse partage bleven de rechten van andere autoriteiten onverlet voortbestaan. De proost van Meerssen benoemde voor niet minder dan 7 van deze parochies de pastoor. Ik heb de indruk, dat de Staten Generaal wat Heerlen betreft in 1706 voor het eerst dit soort rechten uitoefenden. Dit werd dan ook prompt aanleiding tot grote verwarring bij alle betrokkenen; zie daarvoor enkele stukken in port. 127 van het oud-archief van het bisdom Roermond, gedeponeed op het Rijksarchief in de Provincie Limburg (RAL), in omslag 2 varia betreffende Heerlen.
5. Zie inv.nr. 26 stukken betreffende de opvolging van pastoor Morees in het Archief van de Sint Pancratiusparochie van Heerlen (ASPH).
6. In de afdeling Parochiële archieven: Heerlen nr. 2.
7. Dagboek van Pastoor Penners, blz. 6 v.
8. Marcellus Albertus Syben (1749-1806) werd in 1789 vicaris-generaal en na de dood van de bisschop vicaris capitularis van 1793-1794 en moest ook na de benoeming van mgr J.B.R. van Velde de Melroy in 1794 in een bijzonder moeilijke periode in de geschiedenis van het bisdom feitelijk het bestuur uitoefenen; vgl. Habets, II, blz. 618-619; III, blz. 124-125. In het hier volgende zullen we hem regelmatig tegenkomen.
9. Een aantal bijzonderheden over Ambrosius Schmising bij Habets, III,

- blz. 573-586. Hij was gedurende een aantal jaren regent van het grootseminarie te Roermond, dat grotendeels door Dominicanen bemand werd; vgl. een artikel van mijn hand: Het Groot-Seminarie van Roermond in de Franse tijd, in: AGKKN, 5(1963), blz. 320-342.
10. Theodoor Driessens, pastoor te Brunssum 1778-1798, tevens gedurende een aantal jaren deken van Valkenburg en officiaal van het bisdom; vgl. W. Moonen, Brunssum de eeuwen door, Brunssum 1952, blz. 426-431; hij nam begin 1798 ontslag en overleed in zijn geboorteplaats Maaseik op 26 december 1799.
  11. Men zou ook kunnen zeggen, dat het hier ging om een gedelegeerde bevoegdheid namens de Staten Generaal; voor meer details over de complexe gezagsverhoudingen binnen de republiek zie S.J. Fockema Andrae, De nederlandse staat onder de republiek (verhand. d. Kon. Ned. Akad. v. Wet., afd. Letterk. Nwe Reeks, dl LXVIII, No. 3), Amsterdam 1969³; in het bijzonder blz. 19-22.
  12. Eens en voorgoed zij hier ter voorkoming van verwarring gezegd, dat de verwijzingen naar het Archief van de Raad van State steeds verwijzen naar de 1e afdeling.
  13. Willem Hendrik van Panhuys (1734-1808). Zijn officiële titel was Rentmeester der domeinen in de Landen van Overmaze, Staatse Partage. Als zodanig was hij belast met het beheer van de geestelijke goederen van Rooms-Katholieke origine, die krachtens in 1663 uitgevaardigde reglementen waren genaast. Daartoe behoorden ook de tienden van Heerlen. In deze jaren was hij de voornaamste adviseur van de Raad van State bij de uitoefening van de daaraan verbonden rechten, die o.m. de benoeming van de pastoors van Heerlen en Voerendaal inhielden. Enkele biografische notities zijn te vinden in Nederlands Adelsboek, 42e jrg., 1949, blz. 371; zie ook: M.G. Spiertz, Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw, Assen 1964, blz. 75 en passim; Het ambtelijk archief van de rentmeester is te vinden in Archieven van de Lande van Overmaze (inv. J.M. v.d. Venne, inv. nrs. 268-440) in RAL. De uit deze periode bewaard gebleven briefwisseling onder de nrs. 269-271 loopt jammer genoeg slechts over de jaren 1768-1784, behoudens enkele stukken uit 1789 vermeld in inv. nr. 272; delen van het familie-archief zijn terecht gekomen in het ARA en vormen daar een apart fonds.
  14. Hij was pastoor van Heerlen van 1749-1792; vgl. P. Peters, Uit Heerlens verleden. Lijst der Pastoors, in: De Maasgouw, 44(1924), blz. 40.
  15. Zie Habets-Goossens, IV, blz. 21, 114, 121. Hij besloot zijn loopbaan als pastoor van Schaesberg van 1814-1821; vgl. F.J.M. Wiertz, Geloven in Schaesberg. Een beknopt overzicht van de geschiedenis van Schaesberg en vooral van zijn kerkgemeenschap, 1700-1975, Schaesberg 1975, blz. 82-84. Uit zijn handtekening maak ik op, dat hij zelf de familienaam als Pluijmackers schreef.
  16. Van deze Hennes zijn mij geen bijzonderheden bekend. Ook in het door hem ingediende rekwest valt niets omtrent zijn identiteit te achterhalen.
  17. De afhandeling van deze opdracht zal in een volgend artikel ter sprake komen.
  18. Zij is te vinden in het dossier, dat Van Panhuys aan de Raad van State voorlegde; ARA, Archief Raad van State, 1197¹¹¹ (aug. 1792).
  19. Aantekeningen in zijn „Dagboek“.

20. Bedoeld is Petrus Josephus Pelzer, pastoor van Sittard van 1780-1794; om de tegenstelling goed te doen uitkomen tot de procedure, die in Heerlen gevolgd werd bij de benoeming van Penners tot kapelaan en later tot pastoor, moge ik hier verwijzen naar enkele aantekeningen over de procedure, die gevolgd werd bij de aanstelling van een pastoor in Sittard, zoals ze voorkomen in een overlijdensregister van de parochie Sint Pieter te Sittard (RAL, afd. D-H-O-registers, nr. 119.19, blz. 248): in Sittard had het kapittel aan deze parochiekerk verbonden een stevige vinger in de pap. Voor 1780 heet het daar: „Die 23 Aug. hujus anni 1780 unanimi omnium DD. Capitularium voto electus est sacellanus actualis in Herle Petrus Josephus Pelzer, natus in Neuenhagen (Nieuwenhagen) Patriae Hollando-Falcoburgensis Dioecesis Ruraemundensis parochiae Herlensis“.
21. Deze indruk wordt bevestigd in een aantal stukken betreffende de benoeming van een van Penners' voorgangers Joannes Hermanus Eijmael, die toevallig bewaard zijn gebleven in port. 127, omslag nr. 1 in het oudarchief van het bisdom Roermond. Onder deze stukken een vijftal handtekeninglijsten van 29 april 1734. Daar heet het in de considerans nog explicieter dan hierboven: „Alsoo de Capellanie der Parochie van Heerle is coomen te vaceeren door d'afstant daer af gedaen bij Peeter Dautzenberg dewelcke die Ingeseetenen ende Geërfdens der voors. Parochie van ouds berechtigd sijn te versien bij nominatie van eenen bequaemen persoon tot de voors. Capellanie...“ „weshalven mits deesen kiezen ende nomineeren den voors. Joannes Hermanus Eijmael tot Capellaen van onse Parochie van Heerle“.
22. De aan de kapelaansplaats verbonden inkomsten worden gespecificeerd in het in de volgende aantekening vermelde schrijven van pastoor A. Quaedtvliegh van 5 juli 1737: „Viginti Imperiales ex Communitate annue, de binatione in Welten circiter quindecim, una cum Missis liberis in dies, finaliter mensam apud Rndum Dm Pastorem pro cura subsidiaria“.
23. Wel echter omtrent de hiervóór vermelde benoeming van Eijmael. Uit de onder aant. 21 genoemde stukken wordt de hele procedure zichtbaar. Op 5 juli 1737 richtten pastoor Quaedtvliegh en zijn kerkmeesters zich tot de bisschop om onder overlegging van de verzamelde handtekeningen bedoelde Eijmael te presenteren voor de vrij gekomen kapellanie in Heerlen, waarvan, zoals het nu heet, „presentatio ad nos dictae Ecclesiae Parochianos spectare dignoscatur“. De daarop verleende bevestigingsacte is gedateerd op 9 augustus 1737 in naam van de toenmalige bisschop Franciscus Ludovicus Sanguessa.
24. Al op 22 november 1774 bracht pastoor Morees de wenselijkheid van de benoeming van een derde priester voor de uitgestrekte parochie Heerlen onder de aandacht van de bisschop, dan al wijzend op de zware handicap „ob indispositionem asthmaticam“; vgl. een brief van die datum in de al genoemde port. 127, omslag nr. 2.
25. Zie het parochie-archief in GA Heerlen, onder inv. nr. 23 voor een aantal stukken betreffende de benoeming van Pluijmackers en de aan hem verleende volmachten; ook na 1787 behield hij een binding met Voerendaal; onder bedoelde stukken een verzoek van 9 mei 1788 om verlenging van de volmacht op het kasteel van Puth te mogen celebreren.
26. De tekst van dit getuigenis is o.m. in zijn „dagboek“ te vinden, waar op

- de binnenkant van de omslag dienaangaande vermeld wordt: Pro Pastoratu de Vlodorp, en betreffende het stuk zelf wordt aangetekend: Originale hujus in Capitulo ecclesiae cathedralis Ruraemundensis quiescit, duidelijk verwijzend naar de vergevingsrechten die aan dit kapittel toekwamen; vgl. Habets, III, blz. 295.
27. Zie dit stuk in ASPH, inv. nr. 26.
  28. Al de hier genoemde stukken zijn te vinden in de bijlagen bij het rekwest, dat Pluijmackers begin augustus 1792 tot de Raad van State richtte. Het hele dossier is te vinden in ARA, Archief van de Raad van State, inv. nr. 1197¹¹¹ (juli-aug. 1792).
  29. Opgenomen onder de bijlagen van het rekwest van Penners, eveneens begin augustus 1792 gericht aan de Raad van State, en te vinden in het onder de vorige aant. genoemde dossier; enkele stukken ook in ASPH, inv. nr. 26.
  30. In zijn dagboek tekende Penners aan: Bonum quod Plurimum Reverendus Dominus Morees mihi pro pastoratu Herlensi sanus dedit testimonium, aegrotus confirmavit... hac die 26 Junii 1792. Haesitanti mihi an aptus essem ad ecclesiae Heerlensis regimen dixit: debes te praesentare etc., a.w. folio 1v.
  31. Deze lijsten bevinden zich in tweevoud in het onder aant. 28 genoemde dossier.
  32. Pastoor van Voerendaal van omstr. 1790 tot omstr. 1797; over zijn wederwaardigheden in de franse tijd cfr L. v. Hommerich-F. Welters, Gedenkboek Voerendaal, Heerlen 1949, 104-110; voor enkele van zijn familieleden, zie Habets-Goossens, IV blz. 130.
  33. Pluijmackers was een neef van pastoor Crous. Deze had zich al voor hem ingezet, toen hij nog op het seminarie studeerde. Op 16 juni 1781 vroeg hij voor hem volmachten aan om hem te assisteren in de parochie van zijn geboorteplaats. De seminariereregent Schmising liet op 20 juni weten, dat hij de kennis van de pupil bij een examen maar matig had bevonden, en adviseerde bijgevolg hem nog een tijdje op het seminarie te houden; vgl. enkele stukken in port. 128, omslag 24 in het oud-archief van het bisdom in RAL.
  34. Predikant van 1781-1797; vgl. Hervormde gemeente van Heerlen, 1649-1949, blz. 30-31.
  35. Vermoedelijk een familielid van de eerder genoemde kapelaan.
  36. Eveneens uit een belangrijke Heerlense familie.
  37. Petrus Henricus Wilhelmus Gheijst, pastoor van Hoensbroek (1777-1794?); vgl. J.M. v.d. Venne, J.Th.H. de Win, P.A.H.M. Peeters, Geschiedenis van Hoensbroek, Hoensbroek 1957, blz. 407-408.
  38. Secretaris van 1774-1794; vgl. Habets, II, blz. 632; zijn correspondentie is gedeeltelijk bewaard gebleven in port. 53 in het oud-archief van het bisdom Roermond. Hij was ook kanunnik, Habets, III, blz. 125-126.
  39. ASPH, inv. nr. 26.
  40. Zie enkele stukken in ASPH inv. nr. 26, die hiervan melding maken.
  41. Uit stukken in port. 127, omslag nr. 2 blijkt, dat ook pastoor Morees door de toenmalige bisschop Joannes Antonius de Robiano op 10 januari 1749, dus voorafgaand aan zijn benoeming door de Raad van State, belast was met de deservitura na het overlijden van pastoor A. Quaedt-

vliegh. In de betreffende acte wordt vermeld, dat de daaraan verbonden volmachten van kracht blijven „usque ad festum S. Joannis Baptistae proxime sequens, aut ad aliam dispositionem meam”. Daarmee werd hij met alle volmachten pastoor a.i.

42. Pastoor van Schaesberg van 1772-1799; vgl. Wiertz, a.w., blz 61-76; J.J. Jongen, Gedenkboek ter gelegenheid van het 250 jarig bestaan van de parochie Schaesberg, Schaesberg 1950, blz. 93-97.
43. Deze brief bevindt zich onder de stukken betreffende de opvolging van pastoor Morees in GA Heerlen, ASPH, inv. nr. 26.
44. Zie noot 43.
45. Vgl. de kopieën van de getuigschriften in het dossier in het Archief van de Raad van State, 1197¹¹¹ en de aantekeningen er op: in harum binarum copiarum subscribur hac 28 junii 1792 A. Morees, pastor in Herle.
46. In een later stadium zou hij een resolutie van de Raad van State van 11 februari 1707, waarin deze gevoeligheid duidelijk tot uitdrukking komt, tegen zijn rivaal uitspelen. Een copie van deze resolutie had hij zich door bemiddeling van een zoon van Van Panhuys, die in Den Haag woonde, laten verschaffen; vgl. GA Heerlen, ASPH, inv. nr. 25.
47. Mij verder onbekend.
48. ASPH, inv. nr. 26.
49. ASPH, inv. nr. 27.
50. ASPH, inv. nr. 26.

Bij het verschijnen der geschiedenis van Ubach over Worms

Half december 1981, een paar weken voordat Ubach over Worms ophield te bestaan en opging in de nieuwe gemeente Landgraaf, verscheen een boek met de geschiedenis van de opgeheven gemeente. Het is geschreven door de heer Goossens¹, die jarenlang historische gegevens over zijn woonplaats verzamelde. Hij heeft ze bijeengebracht in een lijvig boekwerk van 621 bladzijden, waarbij nog een apart boekje van 52 bladzijden met een lijst van dialectwoorden. Het is als het ware een geschiedkundige encyclopedie, een naslagwerk over de gemeente Ubach over Worms geworden. Men vindt er niet alleen de historie van de gemeente in de verschillende perioden, van praehistorie tot heden, maar ook de gedetailleerde geschiedenis van de vier parochies: Waubach/Groenstraat, Rimburch, Abdissenbosch en Lauradorp; bovendien een verhandeling over oude huizen en hun bewoners (voer voor genealogen), een hoofdstuk over de namen der dorpskernen en een lijst van kadastrale benamingen (voor naamkundigen), een hoofdstukje over het Bargoens, de zogenaamde geheimtaal van de Groenstraat, en een lijst van dialectische woorden (voor taalkundigen). Ook folkloristen vinden er iets van hun gading: gebruiken en vertelsels uit vroeger dagen; verder een beschrijving van de veld- en wegkruisen in de gemeente. Op bijgevoegde kaartjes worden aangegeven: de Romeinse vondsten en de Romeinse weg (blz. 16), de ligging van de leen- en laatgoederen (blz. 106 en 619), de plaats der veldkruisen (blz. 516), straatnamen en veldwegen omstreeks 1850 (blz. 549).

De schrijver plaatst de geschiedenis van dorp en gemeente binnen het algemene tijdsgebeuren en tracht van daaruit oude toestanden en gewoonten begrijpelijk te maken: het leenwezen, het dorpsbestuur (blz. 60-63, 81 en 82, 116-119), onderhoud van geestelijken en kerken (blz. 186-188), de betekenis van de Franse Revolutie (blz. 278 en 279, 288 en 289). Het belang van het middeleeuwse Ubach en het Overwormse kwartier wil schrijver nog altijd afleiden uit de Romeinse heerbaan die in de Middeleeuwen tot „uiterst belangrijke handelsweg“ zou zijn geworden (blz. 57). In die tijd -onder de Limburgse en Brabantse hertogen (ca. 1100-1400)- volgde de intergewestelijke handel een meer zuidelijke route, namelijk de landstraat of wijnstraat via 's-Hertogenrade, waar de grote tol was gelegen. Te Ubach was een wachter geplaatst om te zorgen dat het grote verkeer niet stiekem de oude route nam.

Uit het veel gebruikte werk van C.A. Huygen, Van graafschap Limburg tot provincie Limburg, dat voor ieder van de staatkun-

dige gebieden waaruit Limburg bestond, een handig historisch overzicht biedt, heeft schrijver de storende fout overgenomen dat het Land van 's-Hertogenrade in 1544 door Karel V aan de hertog van Gulik zou zijn afgestaan en dan in 1609 aan de Spaanse koning terugkeerde (blz. 43 en 58)². In 1544 gebeurde juist het omgekeerde: Karel V beëindigde de langdurige verpanding van het Land van 's-Hertogenrade, dat in 1425 tegen een groot bedrag aan de heer van Heinsberg in pand was gegeven en in Gulikse handen was terechtgekomen. De pandsom werd aan de hertog van Gulik uitgekeerd, maar de inwoners van het Land van Rode moesten het geld binnen enkele jaren aan de koninklijke rentmeester terugbetalen.

Dit feit is voor Ubach van bijzonder belang. De bank Ubach weigerde namelijk mee te betalen, en uit die plaats kwamen geen afgevaardigden om de landsheer te huldigen. Men stelde dat de abdis van Thorn de soeverein te Ubach was. In het daaropvolgende proces voor de Raad van Brabant zijn tenslotte de soevereine rechten van Karel V over Ubach vastgelegd en de beperkte rechten van de abdis omschreven. Zij bezat de schepenbank Ubach wel als een heerlijkheid, maar niet als „vrije, zelfstandige heerlijkheid“, zoals schrijver aanneemt (blz. 43). Ubach was een integreerend deel van het Land van 's-Hertogenrade geworden, dat als opeenvolgende soevereinen de vorsten had die op blz. 44 opgesomd zijn.

Een hernieuwd onderzoek naar de jurisdictie en de rechten die respectievelijk de abdis van Thorn en de landsheer te Ubach hebben bezeten, zou zeer gewenst zijn. Belangrijke documenten daaromtrent zijn reeds gepubliceerd door Janssen de Limpens in de Rechtsbronnen... van Overmaze (blz. 435-442) en in het onderhavige boek over Ubach over Worms op blz. 66-68 (akte uit 1682). Andere stukken bevinden zich nog in de Thornse archieven in het Rijksarchief te Maastricht, die Goossens op blz. 608 vermeldt. Daar berust o.a. in kopie het vonnis van de Raad van Brabant, d.d. 1 februari 1549 (nieuwe stijl).

De situatie is waarschijnlijk in grove trekken als volgt geweest: de Spaanse koning bezat als landsheer uiteraard de soevereiniteit over Ubach, maar oefende daarnaast de hoge en middelbare jurisdictie uit, terwijl de abdis als „grondvrouwe“ van oudsher de lage jurisdictie had. Toen Filips II in 1626 -om aan geld voor de oorlogsvoering te komen- Ubach evenals verschillende andere plaatsen in Overmaas tegen een flink bedrag aan een adellijk heer verpandde, in dit geval aan Hendrik van Berghe, genaamd Trips, kon hij aan deze rechtens de hoge en middelbare jurisdictie te Ubach overdragen, niet de lage; deze bleef in handen van de abdis. Het was dus geen wederrechtelijk gebeuren, zoals Goossens het uitdrukt (blz. 64), het ging niet om overdracht van eigendom! Deze voorstelling van zaken ontleent de auteur aan een artikel

van de heer Schobben uit 1961, waardoor de geschiedschrijving over „Thorns Ubach“ op een vals spoor is gebracht³. Van Berghe-Trips is werkelijk „Heer van Ubach“ geweest; hij heeft die macht metterdaad uitgeoefend, zoals blijkt uit het „Gerichtsboek“ dat hij liet aanleggen (1630-1651), bewaard in het Staatsarchief te Düsseldorf⁴.

In 1642 bracht de regering te Brussel die met geldgebrek bleef kampen, de verpande heerlijkheden opnieuw in verkoop. Het beleningsgeld werd voor iedere plaats fors verhoogd. De abt van Rolduc en Spies van Erenstein, die samen Kerkrade als heerlijkheid in pand hadden, zochten een derde pandheer om de extrapandsom te kunnen opbrengen. Dat werd Hendrik van Berghe, genaamd Trips, heer van Ubach en bewoner van 's-Herenanstel. Vanaf dat jaar had Kerkrade dus drie heren. Ook voor de heerlijkheid Ubach zal een hogere pandsom geëist zijn, die Hendrik van Berghe niet kon of wilde opbrengen. In ieder geval is er een mede-pandheer gekomen, en wel baron van Boeymer, heer van Rimburch. Zij bezaten niet samen de hele heerlijkheid, zoals te Kerkrade het geval was. Het territorium was gesplitst: Hendrik van Berghe-Trips was heer van het voornaamste deel, Ubach-parochie ten oosten van de Worm, de baron van Rimburch was heer van het Overwormse kwartier. In hun beider naam én in naam van de abdis van Thorn als grondvrouwe werd rond 1650 tot de voogdgedingen opgeroepen (Gerichtsboek 1630-1651). Het hebben van een eigen heer zal waarschijnlijk het Overworms kwartier tot de vorm van zelfstandigheid hebben gebracht die Goossens op blz. 116 bespreekt en die bestond in het voeren van een eigen „Rechnungsbuch“.

Het oude Rimburch dat als een eigen gebied ingeklemd lag tussen Ubach en het kwartier over de Worm, was daarentegen wel een vrije zelfstandige heerlijkheid en behoorde -in tegenstelling tot wat schrijver meent (blz. 43)- niet tot het Land van 's-Hertogenrade⁵. Wel heeft de heer van Rimburch in 1323 het kasteel in leen opgedragen aan de machtige Brabantse hertog Jan III en zijn opvolgers⁶. Iedere volgende heer verhiel het leen Rimburch bij het Brabantse Leenhof te Brussel. Toen de heren in de 18de eeuw niet meer op het kasteel woonden, werden de zelfstandige rechten nauwelijks gehandhaafd, zodat Rimburch bij de unificatiestrevingen onder Maria Theresia (± 1775) eenvoudig onder de administratie van 's-Hertogenrade werd geplaatst, evenals de kleine heerlijkheid Alsdorf. Als administratieve eenheid ging dit gebied de Franse Tijd binnen; de verschillende dorpen werden ondergebracht in het kanton Herzogenrath.

Bij het beschrijven van de Franse Tijd maakt de heer Goossens in tegenstelling tot vroegere schrijvers duidelijk onderscheid tussen de twee invallen der Fransen: de eerste keer verschenen zij in december 1792 in deze streken; op 16 december werd Aken

Kaart van de schepensbank Ubach vóór 1795, toen Ubach over Worms met Ubach nog één bestuursgebied vormde, gescheiden door de heerlijkheid Rimburch (kaart getekend door P. Delnoy).

bezet en aansluitend Herzogenrath. Verrassend is dat het Overwormse kwartier pas in februari 1793 zou zijn bezet (blz. 280), terwijl toch in Ubach-parochie al vanaf 27 december Franse soldaten waren ingekwartierd⁷. In de eerste dagen van maart 1793 werden de Fransen door Oostenrijkse troepen op de vlucht gejaagd. Anderhalf jaar later, in september 1794, keerden de Franse legers terug. Volgens een ooggetuige - de burgemeester van het Overworms kwartier - kwamen zij op 20 september in Waubach aan (blz. 281); Goossens zelf geeft op bladzijde 282 als datum 24 en 21 september. De korte notities van genoemde burgemeester (blz. 280 en 281) maken aanschouwelijk, hoe destijds de dorpeelingen voor vijandelijke, maar evenzeer voor bevriende legers verplicht waren tot grote leveranties, verre vrachten en lange in-kwartieringen.

Wanneer schrijver de abdij Rolduc in zijn verhaal betreft, heeft hij zich helaas niet losgemaakt van de oude fabeltjes: het klooster doet weer dienst als kazerne voor de Franse troepen (blz. 258) en de kerk wordt weer als paardestal benut (blz. 286). Het boek van De Clercq en de artikelen van Wiertz over Rolduc, die bij de "Litteratuur" worden aangehaald, geven toch andere informatie. Dat doet ook de reeds genoemde Waubachse burgemeester, die schrijft dat hij op 31 december 1794 meubilair moest leveren „voor het militaire hospitaal, dat ondergebracht is te Kloosterade" (blz. 281). Het was een lazaret voor lijders aan schurfft, in gebruik van december 1794 tot in 1796. - Aan het kloosterleven in de abdij kwam geen einde in 1793 (blz. 258), maar in december 1796, toen de koorheren gedwongen werden het klooster te verlaten.

In dit hoofdstuk komt even aan de orde de belangrijke kwestie van de „prêtres insermentés et assermentés" (blz. 285 en 286). In september 1797 werd van de dienstdoende priesters verlangd, dat zij een eed van trouw aan de Franse Republiek en tevens van haat tegen het koningschap aflegden. Zo niet, dan moesten zij hun functie opgeven. Daarover ontstond grote verdeeldheid onder de geestelijken. Een conferentie van priesters in het bisdom Luik verklaarde dat men de eed kon afleggen, omdat alleen gevraagd werd niets te ondernemen tot herstel van het koningschap. Dit standpunt werd in het kanton Herzogenrath uitgedragen door de bezadigde S.P. Ernst, pastoor te Afden, koorheer van de vroegere abdij Rolduc; 22 priesters van het kanton legden dan ook de eed af, slechts 7 niet. Tot deze laatsten behoorde de rector van de kapel te Waubach. Goossens vermeldt dat toen een „inheemse" priester die de eed had afgelegd, de rectorstaak ging waarnemen. Even verderop komt dan het gebruikelijke oordeel: „In de priesters die de eed hadden afgelegd, had het volk weinig vertrouwen. ... De bewoners bleven zich één voelen met de afgezette priesters, met wie ze in zo nauw mogelijk contact ble-

ven staan" (blz. 286). Geldt dit nu werkelijk voor Waubach? Kwam men daar niet meer naar de diensten in de kapel? - Het zou erg belangrijk zijn, wanneer eens onderzocht werd, of in de parochies van het kanton Herzogenrath, waar bijna alle pastoors de eed hadden afgelegd, de gelovigen zich werkelijk van hen hebben afgewend.

Deze lange uitweidingen over onderdelen uit de geschiedenis van Ubach over Worms roept de heer Goossens zelf op; hij heeft het boek immers zo samengesteld dat „het de lezer dwingt tot grotere inspanning en misschien ook tot een kritischere instelling" (blz. 7). Naast kritisch lezen wordt inderdaad heel wat inspanning gevraagd: veel teksten van oorkonden en rapporten of lange lijsten zijn in het verhaal ingelast, gelukkig in cursief. Bovendien heeft schrijver het omvangrijke materiaal niet gezeefd en tot hoofdlijnen gecomprimeerd, zodat enkele hoofdstukken door een veelheid aan details niet overzichtelijk zijn. De lezer moet het vaak zelf bijeenzoeken. Geïnteresseerden vinden er een schat aan gegevens en zullen met belangstelling bijvoorbeeld het hoofdstuk over De Negentiende Eeuw lezen of de Ontwikkeling van Lauradorp (vanaf blz. 347). Helder is de beschrijving van het dorpsleven in de 19de eeuw, daar heeft de schrijver echt afstand genomen van het materiaal. In deze vorm zou de heer Goossens een beknopte geschiedenis van Ubach over Worms moeten schrijven, speciaal voor scholieren (klein en groot).

Bij een eventuele heruitgave zouden in de inhoudsopgave de hoofdstukken genummerd kunnen worden. Schrijver verwijst af en toe naar zo'n nummer, zonder dat de lezer weet welk hoofdstuk is bedoeld. Ook een lijst van de opgenomen kaarten en afbeeldingen zou een goed hulpmiddel zijn bij het opzoeken. Op de witte bladzijde achterin kan -speciaal voor niet-inwoners- een kaart van het moderne Ubach over Worms worden afgedrukt.

Daar is ook plaats voor een duidelijke kaart van de schepenbank Ubach (vóór 1795), toen Ubach over Worms met Ubach nog één bestuursgebied vormde, gescheiden door de heerlijkheid Rimbürg. Nu moet de lezer genoeg nemen met een deel van de grove, onnauwkeurige kaart (blz. 185), die bij het artikel van de heer Schobben is gevoegd⁸. De heer P. Delnoy van de gemeentelijke archiefdienst te Heerlen heeft voor het Land van Herle zo'n kaart getekend. Bij het raadplegen van oude kaarten bleek dat het smalle westelijke deel van Ubach over Worms heeft gelegen in een omstreden heidegebied. Op de Ferrariskaart van de Oostenrijkse Nederlanden ($\pm$ 1775) is de strook tweemaal zo breed, op de Tranchotkaart uit de Franse tijd (1805) ontbreekt de strook geheel. De grens liep toen langs de westkant van het Abdissenbosch. De grens zou nader onderzocht moeten worden⁹.

Een bijzondere vermelding verdienen de tientallen tekeningen die Wim Pelzer ter verluchting van het boek heeft gemaakt. Ze

zijn scherp en duidelijk afgedrukt en brengen soms een passage uit het boek sprekend in beeld, zoals de verklaring van de naam Waubach als „beek in het woud“: Waldbach – Waudbach – Waubach (blz. 78).

L. Augustus

NOTEN:

1. H.M.H. Goossens, Ubach over Worms; van Overworms kwartier tot gemeente Landgraaf, z. pl., z.j.
2. Deze onjuistheden staan ook in Limburg's Verleden, dl II, Maastricht 1967, in het artikel van P.C. Boeren over De Middeleeuwen, blz. 63. Niettemin geeft Boeren op blz. 60 het feit juist weer!
3. F.X. Schobben, Ubach over Worms en zijn historische samenhang met Thorns Ubach, in: Het Land van Herle 1961 (Jubileumboek) blz. 233-267, speciaal blz. 250-252 (Onjuist is ook dat de „Thornse landrechten van 1295“ van toepassing zijn geweest op Ubach, blz. 253; foutief is de omschrijving van de oude noordgrens van Ubach over Worms, blz. 245.).
4. In fotokopie bij de stichting Fontes Rodenses te Kerkrade.
5. Hoe Janssen de Limpens er toe is gekomen om het middeleeuwse Rimburch tot het stadsgebied (!) van 's-Hertogenrade te rekenen, zal wel altijd een raadsel blijven (Rechtsbronnen van het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze, Bussum 1977, blz. XXXVI, schema).
6. Een nadere regeling werd getroffen op 8 oktober 1334 te Maastricht. Het betreffende document verdient een aparte bestudering (Fotokopie bij de Fontes Rodenses).
7. L. Kahlen, Übach-Palenberg, 1967, blz. 210.
8. Zie noot 3, kaart naast blz. 265. Op deze kaart is duidelijk te zien, wat vroeger werd bedoeld met Broekhuizen, namelijk het gehucht ter hoogte van kasteel Rimburch, (tegenwoordig zelf „Rimburch“ geheten), en met Over-Broekhuizen, de meer zuidelijk gelegen groep woningen die tot het Overworms kwartier behoorde (nu eenvoudig „Broekhuizen“ genoemd). Goossens vergist zich waar hij de Latijnse naam „Bruchhausen superior“ (= over) gelijkstelt met het tegenwoordige Rimburch en „Bruchhausen inferior“ (= onder of beneden) met het huidige Broekhuizen (blz. 74 en 266). Het is juist omgekeerd. Twee dicht bijeen gelegen plaatsen of boerderijen met dezelfde naam werden ter onderscheiding voorzien van „Over-“ en „Onder-“ of „Boven-“ en „Beneden-“, alnaargelang de ligging aan de dichtsbijzijnde waterloop: „over“ is danstroomopwaarts (superior), „onder“ is stroomafwaarts (inferior).
9. Verschillende feiten zijn reeds te vinden in vorige jaargangen van dit tijdschrift: J. Haas, De uitvoering van het partagetractaat in de heerlijkheid Schaesberg, in L.v.H. 1971 blz. 7-13; L. Augustus, Geschillen bij de uitvoering van het partagetractaat te Schaesberg, in L.v.H. 1972 blz. 43-56 (detail uit Tranchotkaart op blz. 44, uit grote Ferrariskaart op blz. 46); J. Belonje, De landsgrenzen bij Heerlen na het verdrag van Fontainebleau in 1785, in L.v.H. 1981 blz. 53-63 (Tengevolge van dit verdrag raakte Ubach over Worms zijn deel van het heidegebied kwijt.).

Kroniek

1981

- 25 nov. Officiële opening nieuwe bedrijfspand van slagerij J. Boumans, Akerstraat 52, Heerlen, door de echtgenote van Heerlens Burgemeester J.A.M. Reijnen.
- 26 nov. Uitreiking van „Burgemeester van Grunsven cultuurprijs” 1980 aan de architecten H. van Beek en Sj. Schamhart uit Den Haag door de burgemeester van Heerlen; tevens opening van een aan hun werk gewijde tentoonstelling in Heerlens stadhuis.
- 26 en 27 nov. Viering gouden bestaansfeest van de Mavo-school Johannes XXIII, Raadhuisstraat 45, Brunssum.
- 29 nov. Viering 150-jarig bestaansfeest parochie H. Drievuldigheid te Rimburch-Ubach over Worms.
- 15 dec. Uitreiking door waarnemend burgemeester P. Spiertz van eerste exemplaar van boekwerk „Ubach over Worms, van Overworms kwartier tot gemeente Landgraaf” aan H.M.H. Goossens, de schrijver van het boek.
- 22 dec. Afscheid van Heerlens wethouder ir. J.C. Schlösser; bij gelegenheid hiervan ontvangt hij de onderscheiding Officier in de Orde van Oranje Nassau.
- 29 dec. Afscheid van waarnemend burgemeester P.L. Houben van Voerendaal in verband met pensionering.
- 30 dec. Notaris G.G.P.M. Tomlow uit Heerlen ontvangt de onderscheiding Ridder in de Orde van de H. Sylvester.
- 31 dec. Afscheid van Schaesbergs burgemeester mr. H.Th. Vrouwenraets in verband met zijn benoeming tot burgemeester van Stein.

1982

- 1 jan. Heerlens bevolking steeg tussen 1 januari 1981 (71.429) en 1 januari 1982 (91.270) met 19.841 personen, onder meer door de gemeentelijke herindeling.
- 1 jan. H.G. Oosthoek, die vanaf december 1969 tot en met 31 december 1981 deze kroniek altijd uitstekend verzorgd heeft, geeft zijn taak over aan C.W.L. Ruwette.
- 1 jan. Benoeming van dr. Theo F. Krans uit Leiden tot hoofd van het Geologisch Bureau in Heerlen.
- 2 jan. Aanvang feestviering in verband met 100-jarig bestaan koninklijke fanfare St. Joseph uit Heerlerheide-Heerlen.
- 8 jan. Overlijden van de 98-jarige pater Joseph Colsen in Huize Tobias, Heerlen; hij verwierf zich in geheel Limburg een grote faam als rechterhand en uitdrager van dr. Poels' katholiek-sociale ideeën.
- 9 jan. John I (Kengen) wordt uitgeroepen tot de stadskarnavalsprins van Heerlen.
- 11 jan. Overlijden van de 79-jarige dr. W. Matla, Heerlen, die jarenlang in Nederland en vooral in Limburg gold als autoriteit op het gebied van de stofbestrijding in de steenkolenmijnen.
- 15 jan. Installatie van Fons Teheux, oud-burgemeester van Gulpen, tot burgemeester van Simpelveld.

- 15 jan. Opening tentoonstelling „Volksmuziek en Volksinstrumenten in Europa“ in het Thermenmuseum te Heerlen door wethouder Coen Niesten.
- 16 jan. Opening Genealogisch Documentatiecentrum in het Heerlense Thermenmuseum door drs. J.T.J. Jamar, directeur van dit museum.
- 19 jan. Afscheid in verband met pensionering van drs. F. Bogaardt, directeur van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds te Heerlen; hij ontvangt uit handen van de minister van binnenlandse zaken drs. Ed van Thijn de koninklijke onderscheiding Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.
- 22 jan. Afscheid in verband met pensionering van Jules F.I. de Laruelle, Heerlen, directeur en tevens oprichter van het Creatief Centrum Oostelijk Zuid-Limburg.
- 23 jan. Officiële opening nieuwbouw van het Centrum voor Revalidatie Techniek „Hoensbroeck“ door minister Til Gardeniers van Volksgezondheid en Milieuhygiëne.
- 24 jan. Leo Schunck uit Heerlen wordt benoemd tot Officier van de Edele Eedbroederschap van de Souvereine Orde van de Rode Leeuw van Limburg en de Heilige Sebastianus.
- 30 jan. Huldiging van de actrice Annie Gorissen - v.d. Tillaard, lid van het Heerlens Streektheater, in verband met haar gouden toneeljubileum.
- 30 jan. Officiële opening nieuwe huisvesting van de Stichting Vrijwilligerscentrale Heerlen in het voormalige Arbeidsbureau, Geleenstraat 39, door wethouder Jo Andriesma.
- 1 febr. Benoeming van Frans Jaspers uit Gouda tot Directeur van het hoofdpostkantoor te Heerlen.
- 4 febr. Officiële opening drukkerijproject van de Stichting Experimentele Werkplaatsen Oostelijk Mijngedebied (E.W.O.M.), Heerlen, door de voorzitter van het Stadsgewest Oostelijke Mijnstreek, J.A.M. Reijnen.
- 6 febr. Viering 50-jarig bestaansfeest van bridgeclub „De Mijnstreek“, Heerlen, de op één na oudste van Nederland.
- 12 febr. Uitreiking van de Mathias Kemprijns 1981 aan schrijver/leraar Jef Bonten, Simpelveld, door de gouverneur van Belgisch Limburg, dr. Harry Vandermeulen.
- 13 febr. Plechtige herdenking 75ste sterfdag van mgr. Pieter Jozef Savelsberg, Heerlen, met een eucharistieviering in de St. Pancratiuskerk.
- 13 febr. Bisschop mgr. dr. J. Gijsen wijdt, met assistentie van de bisschoppen mgr. drs. J. Bluysen en mgr. dr. A. Simonis, de vicaris-generaal mgr. A.M.H.A. Castermans (57) tot plaatsvervangend bisschop van Roermond.
- 13 febr. Overlijden van de 79-jarige Sijr Quadvlieg, mede-oprichter van de harmonie St. Gerardus en zeer actief persoon in het verenigingsleven van Heksenberg-Heerlen.